

УДК 343.4

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-285-290><https://orcid.org/0000-0002-8180-0960>

Киренко С. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та кримінального права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна

ШЛЯХИ ПОСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ БОРОТЬБИ З РОЗПАЛЮВАННЯМ У СУСПІЛЬСТВІ ВОРОЖНЕЧІ ТА НЕНАВИСТІ ТА ПОРУШЕННЯМ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН

Анотація. У статті розглядаються питання кримінально-правової боротьби з розпалюванням у суспільстві різного роду ворожнечі та ненависті та посяганнями на рівноправність громадян. Автор досліджує проблеми законодавчого та правозастосовного характеру, що виникають у цій сфері, та пропонує шляхи їх вирішення.

Пропонується, зокрема, передбачити у новій статті 161-1 КК України розпалювання ворожнечі та ненависті у якості окремого кримінального правопорушення, залишивши при цьому у ст. 161 питання боротьби з порушенням рівноправності громадян. Нова редакція ст. 161 («Порушення рівноправності людини та громадянина»), як і запропонована ст. 161-1 («Розпалювання ворожнечі та ненависті»), враховують цілий ряд специфічних моментів, які притаманні відповідним суспільно небезпечним діянням, і яким зараз законодавець не приділяє належної уваги. Також у роботі вказується на необхідність запобігання подвійному інкримінуванню при кваліфікації випадків умисного заподіяння смерті людини як одного з тяжких наслідків як розпалювання ворожнечі та ненависті, так і порушення рівноправності людини та громадянина. Звертається увага на неприпустимість існування в законодавстві та правозастосовній практиці випадків дискримінації людини та громадянина, які прямо суперечать нормам Конституції та Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, ворожнеча, ненависть, рівноправність, кваліфікація.

KYRENKO S. WAYS TO ENHANCE THE EFFECTIVENESS OF CRIMINAL LAW ENFORCEMENT AGAINST INCITEMENT OF ENMITY AND HATRED IN SOCIETY AND VIOLATION OF CITIZENS' EQUALITY

Abstract. The article examines the issues of criminal law in the fight against incitement of various kinds of enmity and hatred in society and encroachments on the equality of citizens. The author examines the problems of a legislative and law enforcement nature that arise in this area and suggests ways to solve them. In particular, the paper proposes: 1) to change the name of Article 161 of the Criminal Code of Ukraine on “Violation of the equality of man and citizen”, setting it out in the following wording: “1. Direct or indirect restriction of rights or establishment of direct or indirect privileges of a man and citizen on the grounds of race, skin color, political, religious and other beliefs, status, disability, ethnic and social origin, property status, place of residence, language or other persons (including – on the biographical grounds of the person’s parents or family members) – are punishable.. 2. The same actions committed. by an official, against two or more persons or which have caused serious consequences -

shall be punished..."; 2) to supplement the Criminal Code of Ukraine with Article 161-1 "Incitement of enmity and hatred", setting it out in the following wording: "1. Incitement of racial, national, regional or religious enmity and hatred, humiliation of national or racial honor and dignity or insult to the feelings of people in connection with their religious beliefs, as well as propaganda of racial, national, regional or religious beliefs or intolerance, - shall be punished... committed repeatedly, by an official, using the media or information and telecommunications network, including the Internet network, - shall be punished... 3. Actions provided for in parts one or two of this article, committed by an organized group or which have caused the death of people or other serious consequences, - shall be punished..."; 3) to qualify cases of causing the death of a person as serious as a result of inciting enmity and hatred only in the presence of a negligent form of guilt on the part of the perpetrator, in other cases, the qualification should follow the totality. 1 or 2 of the proposed article. 161-1 and p. 14 part 2 of article. 115 of the Criminal Code of Ukraine; 4) to prevent conflicts between the norms of the Criminal Code of Ukraine and other regulatory legal acts, to carry out work on eliminating in the last position, which corresponds to the signs of acts provided for by the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *criminal offense, enmity, hatred, equality, qualification.*

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона прав і свобод людини має величезне значення з точки зору всебічного забезпечення демократичного розвитку держави. Конституція України (статті 3, 11 та ін.) гарантує всебічне забезпечення та захист прав людини незалежно від належності її до тієї чи іншої етнічної, расової або релігійної спільноти, мовних чи інших ознак. Таким чином, кримінально-правова боротьба з розпалюванням у суспільстві ворожнечі та ненависті за різниці ознаками, різноманітними посяганнями на рівноправність громадян набуває особливого значення в сучасних умовах. Це, у свою чергу, вимагає наявності відповідної законодавчої бази, проте, аналіз чинного кримінального законодавства, зокрема, ст. 161 Кримінального кодексу (далі - КК) України («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»), свідчить про наявність ряду проблем у цій сфері. По-перше, назва статті не зовсім відповідає її змісту, оскільки у ній йде мова не тільки про порушення рівноправності громадян, а й, зокрема, про розпалювання расової, національної чи іншої ворожнечі та ненависті, а також про ряд інших діянь, що становлять, по суті, склад окремого кримінального правопорушення. По-друге, об'єднання в одній статті у якості одного кримінального правопорушення різних за своїм характером діянь здатне призвести до помилок при їх кваліфікації. По-третє, існуючий у правозастосовній практиці підхід при кваліфікації відповідних діянь за ознаками настання тяжких наслідків (зокрема, загибелі людини), створює загрозу подвійного інкримінування, що є неприпустимим. Все це вимагає свого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової боротьби з різноманітними посяганнями на права та свободи людини розглядали у своїх працях М.І. Бажанов, І.О. Зінченко, Л.М. Кривоченко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк та ін., проте, як вже зазначалося, існує цілий ряд моментів, які потребують подальшого вирішення.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України у сфері боротьби з розпалюванням у суспільстві ворожнечі та ненависті та посяганнями на рівноправність громадян.

Виклад основного матеріалу. Диспозиція ч. 1 ст. 161 КК України передбачає відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та

соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Як вже зазначалося вище, назва статті («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками») не зовсім відповідає її змісту, оскільки в ній йде мова не тільки про такого роду випадки, а також і про дії, спрямовані на розпалювання різного роду ворожнечі та ненависті, які фактично утворюють окремих, самостійний склад кримінального правопорушення, який за своїми ознаками відрізняється саме від посягань на рівноправність громадян. Таким чином, назва статті є значно вужчою її змісту, який об'єднує в одному складі фактично різні за своїми ознаками кримінальні правопорушення, що навряд чи можна визнати правильним як з точки зору коректності кримінально-правової термінології, так і з точки зору забезпечення належної законодавчої бази для боротьби з відповідними суспільно небезпечними діяннями. З.А. Тростюк справедливо зазначала: «Кримінально-правовий термін має бути однозначним. Одному кримінально-правовому поняттю повинен присвоюватися один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами» [1, с. 16]. До речі, з приводу таких моментів автор вже звертав увагу у своїх попередніх публікаціях на необхідність законодавчого розмежування випадків розпалювання різного роду ворожнечі від порушення рівноправності громадян шляхом розведення таких дій по різних статтях, залишивши питання порушення рівноправності громадян у ст. 161 КК України, а випадкам розпалювання ворожнечі та ненависті присвятити окрему статтю [2, с. 14-15]. Слід також звернути увагу, що законодавча вказівка (як у самій назві ст. 161, так і у диспозиції її частини першої) саме на «громадян» з формально-юридичної точки зору залишає відкритим питання щодо можливості поширення цієї статті на випадки вчинення передбачених у неї дій відносно осіб, які не належать ані до громадян України, ані до іноземних громадян – тобто, є особами без громадянства. Поширений у правозастосовній практиці підхід, згідно з яким потерпілими від такого роду дій можуть бути як громадяни України, так і іноземні громадяни або особи без громадянства є правильним по суті, але який термінологічно не відповідає вимогам закону, тому краще термін «громадян» замінити на термін «людини та громадянина».

Характеризуючи диспозицію ч. 1 ст. 161 КК України, М.І. Хавронюк, зокрема, зазначає: «Під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності слід розуміти будь-які дії, метою яких є посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими. Це можуть бути: публічні підбурювання до вигнання за межі України або переселення в інші її представників відповідних етнічних чи расових груп, розповсюдження матеріалів із завідомо неправдивим вигадками щодо таких груп, пропаганда расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями національних меншин або титульної нації, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження пам'ятників чи споруд, які являють собою релігійну або культурну цінність якої небудь групи населення, примушування до відмови від своєї національності тощо... Образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями передбачає скривдження, приниження гідності та інших почуттів представників окремих релігійних конфесій, церков, груп, напрямків і течій (православних, католицьких, протестантських, старообрядницьких, іудейських тощо) або глум над такими, що належать їм, місцями богослужінь чи релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими у тій чи іншій релігії... Образа почуттів громадян у зв'язку з їх прихильністю до релігійних течій, які заборонені в Україні у зв'язку з тим, що їх діяльність порушує права і свободи інших людей та створює напругу в суспільстві (наприклад, так звані сатаністи, «Біле братство»), не може розглядатися як злочин [3, с.520]. Варто зазначити, що П.С. Матишевський, характеризуючи

аналогічні дії, відповідальність за які була передбачена ст. 66 КК України 1960 р., зазначав «Для складу цього злочину немає значення, чи стверджує винний про риси, які непритаманні даній расі (нації), чи про властиві їй особливості, які спотворюються та подаються, наприклад, як ознаки агресивності, обмеженості, неповноцінності і тому подібне» [4, с. 216]. Поділяючи, в цілому, вищезазначені підходи до цього питання, потрібно зазначити, що диспозиція ч. 1 ст. 161 КК України з точки зору ефективності боротьби з розпалюванням різного роду ворожнечі та ненависті має певні проблеми. Вказівка в статті саме на умисний характер відповідних дій створює можливості для значного кола осіб уникати кримінальної відповідальності, оскільки доводиться вишукувати докази того, що винний не тільки вчинив ті чи інші дії, а й вчинив їх саме з умислом розпалити, наприклад, національну ворожнечу та ненависть. Проте, необхідно мати на увазі, що окрім відкритих проявів расової, національної, регіональної чи релігійної нетерпимості, коли не приховується реальне спрямування таких дій, існують і її завуальовані прояви. Наприклад, особа напише нібито наукову (чи художню) працю, де у вкрай негативному вигляді буде представлена якась расова, національна, регіональна чи релігійна спільнота, при цьому жодних прямих звинувачень або образ на адресу такої спільноти зроблено не буде. Мета досягається іншим шляхом: узагальненням або перенесенням негативних характеристик конкретних осіб, які належать, зокрема, до якоїсь раси, нації на всю расу чи націю в цілому. У роботі може йти мова про негативні вчинки певних осіб (історичних або сучасників), але з обов'язковим акцентуванням уваги на їх походженні або належності до конкретної релігійної спільноти. Відтак, у свідомості читача формується прямий зв'язок між негативною поведінкою особи та її расовою, національною, регіональною чи релігійною належністю і в кінцевому підсумку формується стереотип: такі риси чи поведінка особи зумовлені, зокрема, її походженням, а, отже, вони притаманні й іншим представникам тієї раси, нації чи ін. спільноти, до якої вона належить. Таким чином, якщо особа, наприклад, вчинила кримінально протиправне діяння, то це є підставою для відповідного ставлення не тільки до неї, а й до інших представників її спільноти. В даному випадку перед нами приклад маніпулятивного впливу на психіку людини, коли її наводять на потрібні висновки, хоча вона, звичайно, вважає їх своїми, зробленими на підставі ознайомлення з матеріалом. Перед нами, по суті, приховане управління особою з боку інших суб'єктів, факт якого вона не усвідомлює – на такі моменти впливу на психіку людини автор вже звертав увагу раніше [5]. В цілому, відверто людиноневазничські погляди можуть подаватися під привабливим виглядом необхідності захисту прав титульної нації або національних меншин, захисту рідної мови і т.п., а оскільки умисел на розпалювання міжрасової, міжетнічної чи міжконфесійної ворожнечі та ненависті на практиці довести дуже важко, то автори та провідники таких поглядів в ряді випадків не будуть притягнені до відповідальності. З метою усунення такого становища, необхідно виключити з тексту закону вказівку на умисний характер відповідних дій (просто вказавши на розпалювання расової, національної, регіональної чи релігійної ворожнечі та ненависті), а також окремо вказати на пропаганду расової, національної, регіональної чи релігійної винятковості або нетерпимості. Також слід звернути увагу на те, що вказівка в ч. 1 статті на приниження тільки національної честі та гідності не дозволяє давати адекватну оцінку випадкам приниження расової честі та гідності, адже такі дії не підпадають під ст. 161 КК України. Цю прогалину у законі необхідно усунути, вказавши і на приниження расової честі та гідності. Як вже зазначалося, враховуючи специфічні ознаки дій, спрямованих на розпалювання негативних настроїв в суспільстві щодо представників різних спільнот, відповідній поведінці доцільніше присвятити окрему статтю КК України (наприклад 161-1). Нову статтю можна назвати просто «Розпалювання ворожнечі та ненависті», а диспозицію ч. 1 цієї статті викласти наступним чином: «Розпалювання расової, національної, регіональної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної чи расової честі та гідності або образу почуттів людей у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а так само пропаганда расової,

національної, регіональної чи релігійної винятковості або нетерпимості». У якості кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак запропонованого складу кримінального правопорушення визнати: ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, вчинені повторно, службовою особою, з використанням засобів масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі мережі «Інтернет» (ч. 2 статті) та, відповідно, дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 3 статті); Примітку до нині діючої ст. 161 слід перенести до запропонованої нової статті. Також слід зазначити, що з метою уникнення подвійного інкримінування, смерть потерпілого має кваліфікуватися за ч. 3 статті, якщо вона не охоплювалася умислом винного. Якщо ж мало місце умисне вбивство в ході відповідних дій, то має бути кваліфікація за сукупністю ч. 1 або 2 запропонованої статті (в залежності від конкретної ситуації) та п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, де передбачена відповідальність за умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (оскільки при кваліфікації відповідних дій за ч. 3 статті та п. 14 ч. 2 ст. 115 смерть потерпілого буде двічі інкримінуватися винному).

Відносно порушення рівноправності громадян за різними ознаками, необхідно звернути увагу на наступні моменти. По-перше: як вже зазначалося вище, з урахуванням необхідності дотримання коректності законодавчої термінології, ст. 161 КК України краще назвати «Порушення рівноправності людини та громадянина». По-друге: диспозиція ч.1 ст. 161 КК України, передбачаючи відповідальність за різноманітні обмеження прав або встановлення привілеїв громадян, окремо вказує на вчинення відповідних дій за ознаками майнового стану. Це положення, яке враховує, зокрема, вимоги ст. 24 Конституції України, звичайно, заслуговує на підтримку, проте, незрозуміло, як ця норма співвідноситься з існуванням грошової застави у виборчому законодавстві України. Виходить, що претендувати на обрання, наприклад, народним депутатом чи Президентом України можуть лише ті особи, які так чи інакше мають у своєму розпорядженні потужні фінансові джерела, але ж таких осіб у нашій державі меншість. Це, по суті, дискримінація за ознаками майнового стану (оскільки має місце обмеження права великої кількості громадян України бути обраними до органів державної влади та встановлення привілеїв у громадсько-політичній діяльності для більш заможних громадян), тобто діяння, передбачене, зокрема, ст. 161 КК України. Для усунення цієї колізії потрібно або виключити з ч.1 ст. 161 вказівку на майновий стан громадян (що буде суперечити тій же ст. 24 Конституції України), або скасувати грошову заставу, передбачену у відповідних законах (виходячи з принципу верховенства Конституції, доцільніше обрати саме другий варіант). По-третє, як відомо, при вирішенні питання про прийняття на посаду в ряді державних структур велике значення мають не тільки особисті якості претендента та його біографічні дані (освіта, відсутність судимості та ін.), а й, зокрема, відомості про близьких родичів. Останній фактор може зіграти важливу роль при вирішенні долі особи і якщо в когось з її родичів були, наприклад, проблеми з законом – негативну роль, а, отже, вона не зможе працювати там, де бажала. З приводу цього слід зазначити, що навіть при вчиненні кримінального правопорушення особа має відповідати лише за свої вчинки – особистий характер кримінальної відповідальності є одним з фундаментальних принципів кримінального права, а у вищевказаному випадку особа може зазнати негативних наслідків не власної поведінки, а вчинків інших осіб. Якщо таке має місце, то це ніщо інше як дискримінація за ознаками біографічних даних родичів особи, що є, по суті, діянням, яке має підпадати під дію ст. 161 КК України. Для недопущення такого роду випадків на такі моменти слід окремо звернути увагу в статті. Таким чином, з урахуванням всього вищевказаного, диспозицію ч. 1 ст. 161 КК України можна викласти наступним чином: «Пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв людини та громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (у тому числі – за біографічними характеристиками родичів чи членів сім'ї особи)». Диспозицію ч. 2 статті можна викласти в наступній редакції: «Ті самі дії, вчинені службовою особою, щодо двох чи більше осіб або що спричинили тяжкі наслідки».

Висновки. Таким чином, з метою посилення ефективності кримінально-правової боротьби з розпалюванням у суспільстві різного роду ворожнечі та ненависті, а також з посяганнями на рівноправність людей за різними ознаками, необхідно: 1) змінити назву ст. 161 КК України на

«Порушення рівноправності людини та громадянина», виклавши її у наступній редакції: «1. Пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв людини та громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (у тому числі – за біографічними характеристиками родичів чи членів сім'ї особи) -караються.. 2. Ті самі дії, вчинені службовою особою, щодо двох чи більше осіб або що спричинили тяжкі наслідки - караються...»; 2) доповнити КК України ст. 161-1 «Розпалювання ворожнечі та ненависті», виклавши її у наступній редакції: «1. Розпалювання расової, національної, регіональної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної чи расової честі та гідності або образа почуттів людей у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а так само пропаганда расової, національної, регіональної чи релігійної винятковості або нетерпимості, - караються... 2. Ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, вчинені повторно, службовою особою, з використанням засобів масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі мережі «Інтернет», - караються... 3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, - караються...»; 3) кваліфікувати випадки заподіяння смерті особі як тяжкий наслідок розпалювання ворожнечі та ненависті лише за наявності необережної форми вини з боку винного, в інших випадках кваліфікація має наставати за сукупністю ч. 1 або 2 запропонованої ст. 161-1 та п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України; 4) для недопущення колізій між нормами КК України та інших нормативно-правових актів провести роботу по усуненню в останніх положень, що містять ознаки діянь, передбачених КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2003. 144 с.
2. Киренко С.Г. Кримінально-правовий аспект боротьби з проявами нетерпимості та дискримінації в суспільстві. Юриспруденція: теорія і практика. 2006. № 10 (24). С. 13-19.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: В.І. Шақун та С.С. Яценко. К.: Фіта, 1995. 864 с.
5. Киренко С. Проблеми кримінально-правової оцінки психічного насильства. Слово Національної школи суддів України. 2021. № 1 (34). С. 128-139. DOI 10.37566/2707-6849-2021-1(34)-11

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.03.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.03.2026

Дата публікації: 17.04.2026